Observaţii privind consecinţele influenţei maghiare asupra textelor româneşti vechi

DE
Enikö PÁL

Universitatea „Sapientia”, Miercurea Ciuc

1. Fiind favorizată de contextul istoric mai larg, şi de cel socio-cultural în care românii şi maghiarii au convieţuit vreme îndelungată, precum şi de unele condiţii externe prielnice nu numai relaţiilor interetnice, dar şi celor interlingvistice, majoritatea textelor româneşti vechi este impregnată de o considerabilă influenţă maghiară. Aceasta a izbutit să pătrundă în tradiţia scrisului românesc în proporţii şi cu intensităţi diferite, care variază de la un text la altul[1], pe diverse căi şi mijloace, luînd tot atîtea forme de manifestare.

1.1. Luată în ansamblu, influenţa maghiară a cunoscut două căi majore de penetrare în limba textelor româneşti vechi, una *populară* şi cealalta *livrescă*. Influenţele populare trecute în şi prin medii culte puteau fi întărite sau eliminate de acestea din urmă şi invers. Elementele pătrunse iniţial prin mijloace culte se puteau răspîndi şi în medii populare sau, dimpotrivă, puteau rămîne în sfera lor de întrebuinţare mai restrînsă, oferită de text şi contextul acestuia. Cert este că textele româneşti vechi prezintă jocul complex al influenţelor maghiare populare precedente şi al celor culte imediate. Primele constituie o premisă şi o condiţie a celor din urmă, care, la rîndul lor, puteau apoi influenţa, într-o oarecare măsură, graiurile vii, fără însă a le determina în mod neapărat.

Aceste modalităţi de propagare a elementelor ungureşti pot fi concepute şi ca reprezentînd două straturi deosebite ale influenţei maghiare. Pe de o parte, se poate distinge un *strat de adîncime* al influenţei maghiare, manifestat prin înrîuririle lingvistice maghiare „naturalizate”[2] în română, care, fiind premergătoare, au acţionat asupra limbii române scrise dinspre străfunduri. Un asemenea strat poate fi surprins în cele mai multe texte româneşti vechi, fie şi în stare latentă. Pe de altă parte, se poate distinge şi un

[1] Aşa cum nici în cazul contactelor vii nu se poate vorbi de uniformitate, diferenţe putînd fi constatate la nivelele diatopic, diastratic, dar şi la cel al idiolectului.

[2] Prin *naturalizarea* elementelor maghiare se înţelege procedeul prin care elementele la origine străine (vezi, de pildă, cazul împrumuturilor) devin elemente proprii sistemului limbii româneşc. În acest caz, accentul se pune, aşadar, pe caracterul adaptat al acestor elemente care, astfel, sînt perfect funcţionale în cadrul limbii care le-a adoptat. Asupra acestei noţiuni vezi şi GAFTON 2010b, p. 78.

BDD-A1622 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:10:17 UTC)

strat de suprafață al puterii de exercitare a influenței maghiare, manifestat prin limba textelor maghiare, anterioare și/sau contemporane celor românești, care s-au pus la contribuție în elaborarea celor din urmă. Efectul unui asemenea strat este însă limitat, el fiind probatoriu doar pentru cîteva texte românești (precum *Palia de la Orăștie* sau *Fragmentul Todorescu*), eventual, poate fi de presupus[3] pentru altele, necaracterizînd însă limbă română scrisă, în general și de pretutindeni. O deosebire între aceste două straturi constă, așadar, în caracterul cvasigeneral, respectiv restrîns al acestora, iar ponderile lor diferite au avut, firește, repercusiuni cu durate diferite asupra limbii române vechi. Trăinicia efectelor se află în strînsă legătură și cu modul în care aceste straturi s-au constituit. Astfel, pe cînd în primul caz avem de-a face cu efecte care s-au acumulat de-a lungul conviețuirii celor două popoare și care, deci, se prezintă drept rezultatul unui continuum dinamic (influențe care n-au încetat nici astăzi), explicînd rezistența lor, în cel de-al doilea caz este vorba, mai degrabă, de o acțiune momentană, cu efecte parțial durabile.

După cum s-a menționat, natura aparte a influenței maghiare asupra limbii române decurge din aceea că ea s-a exercitat la nivel popular și la nivel cult, deopotrivă[4]. Aceste înrîuriri au putut, apoi, urma direcții atît ascendente, cît și descendente. În primul caz, elementele ungurești intrate în graiul viu al unor comunități românești, răspîndite apoi în tot cuprinsul spațiului românesc, au fost adoptate de limba culturii scrise, ridicate, așadar, la rang literar. În cel de-al doilea caz, componente ale limbii maghiare pătrunse în medii culte mai restrînse, în special, în forma textelor religioase cu o limbă mai mult sau mai puțin literară, au fost apoi întrebuințate de mase largi de vorbitori. Se pot invoca, așadar, două forme ale influențelor maghiare: una spontană, inevitabilă[5] și alta căutată, voită și cultivată. Altfel spus, se poate urmări, pe de o parte, influența maghiară prin contact viu care intră (parțial) în norma cultă și, pe de altă parte, influența cultă care se scurge (parțial) în limba vie a graiurilor. Aceste două forme de manifestare a influenței maghiare asupra românei se îmbină cu proporții diferite de la caz la caz, oferindu-i un statut cu totul aparte în comparație cu influența altor limbi. Faptul că influențele maghiare nu se opresc la nivelul contactelor vii, adică pe cale orală și cu caracter regional, ci pătrund (parțial) și în norma cultă, din graiuri sau pe cale livrescă, urmînd și calea inversă indică limpede forța,

[3] Asupra textelor românești cu originale maghiare vezi *infra,* 3.1.1.
[4] Comparabilă, în acest sens, cu influența slavă.
[5] În unele părți ale țării „românii sunt așa de amestecați cu ungurii încât a fost peste putință să nu li se altereze limba (MÂNDRESCU 1892, p. 9).

BDD-A1622 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:10:17 UTC)

penetrabilitatea influenței maghiare, pe de o parte și permisivitatea vorbitorului român, pe de altă parte, precum și profunzimea[6] influenței maghiare asupra românei în ansamblu.

2. Prin urmare, dincolo de vechime[7], existența durabilă a elementelor maghiare preluate, precum și generalizarea acestora a fost asigurată (și) de pătrunderea lor în limba română scrisă, în textele românești vechi. Acestea oglindesc diversitatea intensității și a amplorii cu care înrîuririle limbii maghiare s-au revărsat asupra graiurilor românești vechi din diferitele arii lingvistice[8]. Astfel, spre exemplu, în zonele ardelenești și limitrofe acestora, influența maghiară a fost mai profundă, față de cea din zone mai îndepărtate de acest centru de iradiație, unde ea a fost sporadică și superficială. În primul caz, controlul constant, asigurat de vecinătatea geografică, a făcut ca efectele influenței maghiare să fie de lungă durată, spre deosebire de cel din urmă caz, în care influența maghiară, fiind, în special, mijlocită, a avut reprecusiuni mai puțin decisive.

Dacă este de presupus ca, în zonele de contact direct, influențele populare au fost mai intense în comparație cu cele din regiunile în care contactul românilor cu limba maghiară era mijlocit, același lucru se poate admite și pentru influențele culte. Acestea trebuie să fi pătruns în zonele de contact direct, textele ungurești avînd o mai largă circulație în acestea decît în altele. Astfel, nu numai raporturile lingvistice populare, dar și cele livrești au fost mai intense în Ardeal, față de Moldova și Muntenia, cele din urmă aflîndu-se sub o mai puternică influență slavă. În același timp, există deosebiri și privind amploarea influenței maghiare în aceste două regiuni din urmă. Țara Românească a fost mai slab atinsă de contactul cu maghiarimea decît Moldova. În privința tăriei cu care limba maghiară a acționat asupra limbii române, după aria ardelenească urmează, așadar, cea moldovenească, însă

[6] <<Contactele cu cît sînt mai durabile, cu atît sînt mai profunde>> (AITCHISON 2001, p. 138).

[7] Cu toate că nu se pot stabili datele absolute ale începutului influențelor maghiare - cu atît mai mult cu cît acestea nu au apărut concomitent în fiecare regiune a țării -, unele efecte ale contactelor cu limba maghiară au început să se facă simțite, după toate probabilitățile, începînd cu secolul al X-lea, căpătînd vigoare apoi în veacurile următoare. Asupra vechimii contactelor româno-maghiare vezi și MÂNDRESCU 1892, p. 13; TAMÁS 1928, P. 40-46, IVĂNESCU 2000, p. 439, GAFTON 2009a, p. 127.

[8] Lucru care, de altminteri, poate constitui unul dintre criteriile de delimitare a graiurilor românești vechi.

BDD-A1622 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:10:17 UTC)

asupra acesteia din urmă s-a exercitat un alt strat de influenţă, deosebit de cel din Ardeal[9].

Firește, şi printre regiunile întinsului teritoriu transilvan există unele zone mai puternic influenţate de maghiară decît altele. Cele mai pregnante urme ale înrîuririlor maghiare sînt purtate de graiurile nord-vestice ale ţării, în special din regiunile bănăţeană-hunedoreană[10], respectiv crişeană-maramureşeană. Acest lucru evident se datorează, în mare măsură, tocmai aşezării lor geografice, aflîndu-se la graniţa româno-maghiară, locul de răspîntie al celor mai puternice influenţe. Mai mult decît atît, aici se poate vorbi de o *dominanţă* lingvistică maghiară, cel puţin în comparaţie cu efectele românei asupra graiurilor ungureşti vecine, dominanţă generată de caracteristicile mediului. Nu numai utilizarea şi încorporarea elementelor unui sistem coprezent este o tendinţă naturală, dar, în condiţiile convieţuirii pe aceste meleaguri, bilingvismul româno-maghiar devine un dat firesc. În regiunile menţionate, aşadar, se folosesc ambele limbi cu pondere mereu variabilă. De altminteri, unele texte româneşti, în special din aceste zone, nu pot fi concepute în afara admiterii fenomenului bilingvismului care a jucat un rol însemnat în elaborarea, circulaţia şi receptarea acestor texte. În cazul acestora, dincolo de bilingvismul individual (reprezentat, evident, de către traducătorul însuşi)**,** interesează fenomenul bilingvismului colectiv (textele adresîndu-se unor mase largi de receptori), precum şi bilingvismul cult de care dau dovadă aceste texte. Pe de altă parte, pe cît se pare, acceptarea şi practicarea limbii maghiare (la nivele deosebite) se află în strînsă legătură cu existenţa unei anumite *mode lingvistice* a vremii[11]. Datorită unor constrîngeri externe, această modă putea consta, la momentul respectiv, în cunoaşterea fie şi modestă a limbii maghiare ca o formă de aderare la puterea centrală (maghiară), adică o forţă capabilă de a genera o *modă ungurească,* în special

[9] Chiar pentru aceeaşi noţiune, există termeni diferiţi întrebuinţaţi în cele două regiuni, ambii de origine maghiară. Astfel, *sicriu (săcriu*) cunoaşte o răspîndire în Moldova, iar *copîrşeu* în Transilvania (BREBAN 1958, p. 223). Evident, utilizarea deosebită se datorează şi unor evoluţii semantice suferite de vreunul sau de ambii termeni în discuţie. Sensul cuvîntului *sicriu* 'coşciug' este, de fapt, derivat, iar *copîrşeu* are sensul etimologic.

[10] De altminteri, conform celor mai recente cercetări, aici a fost localizată o mare parte a textelor româneşti vechi, inclusiv originalele aşa-numitelor texte „rotacizante". Printre argumentele aduse în favoarea unei re-localizări ale acestor texte figurează tocmai influenţa maghiară, specifică zonei amintite.

[11] Cînd nevoia de cooperare (sprijinită de apropierea geografică, de relaţiile economice, culturale, şi, adesea, de cele politice) se manifesta ca o forţă coercitivă, individul putea învăţa limba celuilalt *suficient* cît să stabilească şi să menţină situaţiile de comunicare dorite. În caz contrar, împotrivirea se manifesta mai accentuat.

BDD-A1622 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:10:17 UTC)

în rîndul anumitor pături sociale (de pildă, printre demnitari, aristocraţi şi oameni culţi români). Această deprindere de a întrebuința limba maghiară sau, în orice caz, cuvinte de origine maghiară poate fi surprinsă şi la autorii textelor româneşti vechi, pe de o parte în opțiunea de a utiliza (şi) surse maghiare, ceea ce se putea întemeia doar pe o cunoaştere temeinică sau pe o deprindere fie şi medie a limbii maghiare de către autorii acestor texte, pe de altă parte, în ponderea elementelor lexicale ungureşti din aceste texte, uneori chiar şi în situaţii în care prezența lor pare nemotivată din punct de vedere lingvistic, limba română dispunînd de cuvinte echivalente.

Cu toate că influențele maghiare, în ansamblu, au fost mai pronunțate în Ardeal, acestea nu lipsesc nici din celelalte principate. Chiar dacă circulația textelor nu cuprindea întreg teritoriul românesc, unele dintre acestea au străbătut, cu siguranță, o suprafață considerabilă a acestui teritoriu. Astfel, urmărindu-se circulația lor, se poate contura o imagine mai complexă asupra contactelor şi a influențelor româno-maghiare care trec peste limite geografice şi chiar temporale.

3. Formele de manifestare a influenței maghiare la nivelul textelor româneşti vechi variază în funcție de modul lor de propagare (popular sau livresc), dar şi în funcție de conținutul, respectiv de caracterul tradus vs. netradus al textelor în discuție. Astfel, textele religioase poartă alte particularități datorate, direct sau mijlocit, limbii maghiare decît, spre exemplu, textele oficiale. De asemenea, altele sînt consecințele influenței maghiare în cazul unui text tradus după maghiară sau care a utilizat, printre altele, şi surse maghiare decît în cazul acelor texte în care nu s-a apelat la nici un izvor maghiar. Firește, cele mai însemnate reprecusiuni ale influenței maghiare se constată în cazul acelor texte româneşti care reflectă fie o sursă maghiară, fie, cel puțin, consultarea prealabilă de către autor a unei asemenea surse, chiar dacă, în momentul traducerii, textul unguresc nu s-a aflat pe masa de lucru a acestuia.

3.1. După cum s-a menționat, traducerea[12] de texte constituie una dintre modalitățile de contact a limbii române cu cea maghiară şi, implicit, o formă de manifestare a influențelor lingvistice maghiare[13].

[12] Asupra procesului traducerii, în general, a dificultăților pe care le aveau de înfruntat traducătorii vechilor texte româneşti s-a pronunțat, în repetate rînduri, Al. Gafton – aceasta constituind, de altfel, o preocupare permanentă a autorului – în studii precum: GAFTON 2009a, p. 125-134, unde are în vedere textele CB, *Psaltirea slavo-română* a lui Coresi, BB, PO şi NTB; GAFTON 2009b, p. 52-57; GAFTON 2010c, p. 53-61; dar şi în lucrări mai ample, printre care: GAFTON 2005; ARVINTE - GAFTON 2007, p. 7-51; sau GAFTON 2012.

BDD-A1622 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:10:17 UTC)

Transpunerea unui fond conceptual, ideatic dintr-o formă (în cazul de față, maghiară) în alta (română) antrenează nu numai formele şi structurile lingvistice utilizate în cadrul celor două texte (cel de pornire, adică sursa, respectiv cel de sosire, traducerea). Aceste unităţi lingvistice reprezintă doar o parte fragmentară a posibilităţilor existente, în mod virtual, în ansamblul sistemelor limbilor în contact. Translarea nu se reduce însă exclusiv la căutarea unor corespondenţe sau echivalenţe lingvistice, eventual, la împrumutarea termenilor fără corespondenţă în limba-sosire sau la crearea unora noi apelînd la resursele proprii sistemului acesteia, ci afectează însuşi modul de organizare a materialului lingvistic pus la dispoziţie, influenţat de modelul oferit de textul-sursă. Astfel, transferul lingvistic şi, implicit, conceptual, poate atinge chiar regulile de funcţionare ale sistemului de plecare. Deşi conştient de constrîngerile limbii materne, traducătorul are uneori tendinţa de a extinde libertăţile oferite de limba-sursă şi asupra limbii-ţintă, unde acestea nu ar fi permise. În egală măsură, contactul cu o altă limbă, ca produs al traducerii, poate arunca o lumină asupra unor trăsături funcţionale - posibilităţi oferite de propriul sistem care, altfel, nu se prezintă atît de pregnant. Aşadar, chiar unele nevoi interne ale sistemului pot fi scoase în evidenţă sau accelerate prin contactul cu o altă limbă. Limbile în contact îşi (re)definesc în permanenţă conţinuturile şi formele. Prin urmare, traducerea de texte antrenează cele două limbi în ansamblul lor în acţiuni şi interacţiuni multiple. Dincolo de concretizările sistemului lingvistic al limbii-sursă în şi prin text, participă la acest contact prin traducere întregul potenţial al acestui sistem, inclusiv acele particularităţi ale sale care nu cunosc o actualizare concretă în text. De asemenea, în urma traducerii, cele două limbi în contact îşi exercită influenţa nu numai una asupra celeilalte, dar, la rîndul lor, se modifică şi ele însele. Astfel, limba-ţintă se poate modela conform limbii-sursă, dar, în acelaşi timp, este supusă unor tensiuni, în urma cărora este nevoită să interacţioneze cu sine însăşi. Pe de altă parte, limba–sursă, la rîndul ei, primeşte impulsuri de la cea dintîi, efecte care pot urma diferite căi, fie că se manifestă pe loc, fie că rămîn latente pentru o anumită perioadă, după care reorganizarea structurii ei se manifestă explicit, sau, dimpotrivă, se elimină, în cele din urmă. Pînă se decide însă soarta fiecărui efect produs în

[13] Prin urmare, nu corespunde, pe deplin, realităţii, afirmaţia lui S. C. Mândrescu conform căreia ungurismele au intrat nu pe cale cultă, ci „numai şi numai prin contactul acestor două popoare" (în MÂNDRESCU 1892, p. 12). Pe lîngă contactele vii, directe, care, în mod firesc, au o însemnătate mai mare, fiind mai durabile, o seamă de elemente maghiare au pătruns şi pe calea vechilor traduceri. Asupra traducerii ca formă de contact lingvistic vezi şi GAFTON 2010b, p. 77 ş. urm.

BDD-A1622 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:10:17 UTC)

urma traducerii, limbile în contact se luptă cu sine însele. În același timp, cînd vorbim despre contact lingvistic realizat prin procesul traducerii, nu putem trece cu vederea nici faptul că acesta are loc nu doar prin materia lingvistică concretizată sau permisă de sistemele limbilor, dar neactualizată, ci, mai ales, prin traducătorul însuși care le vehiculează. Traducerea implică, așadar, sistemele lingvistice, fie prin contacte vii, fie pe cale cultă și, la rîndul lor, acestea sînt determinate de graiul regional al cărui exponent este traducătorul însuși. Se întîlnesc, astfel, limba vie a traducătorului cu o coloratură regională și limba dobîndită de către el prin surse culte, de la alți traducători români sau străini, determinîndu-i tehnica și căile de traducere.

Consecințele cele mai evidente ale traducerii rămîn, firește, împrumuturile de cuvinte din textul-sursă, respectiv interferențele gramaticale[14], ușor de desprins și ele. Acestea din urmă pot fi urmărite cel mai bine în situațiile cînd replica unei relații gramaticale din limba de tradus încalcă un tipar de relație existent în limba de sosire, ceea ce se concretizează în cazuri de imitare servilă a originalului[15]. Adoptarea și reproducerea, pe alocuri extrem de fidelă, a modelului lingvistic oferit de textul de bază maghiar pot fi surprinse, în mod pregnant, în calcurile după maghiară. Calchierea poate cuprinde unități lingvistice de dimensiuni diferite, de la nivelul semnificatului, antrenînd lexeme și/sau unități frazeologice, la nivelul propozițional, extinzîndu-se, în anumite cazuri, inclusiv asupra unor porțiuni mai ample de text. Textele românești vechi pentru care urmărirea vreunui text unguresc, luînd forma calcurilor, se constată cu certitudine sînt: *Palia*[16] și *Cartea de cîntece*[17]. Din moment ce calcurile pot fi urmărite *in praesentia,* pentru alte texte românești nu se poate proba prezența calcurilor după maghiară. Acesta, firește, nu înseamnă că acestea nu s-ar fi putut realiza și pe baza materialului lingvistic popular, viu, strecurîndu-se, eventual, în mod mijlocit, și în texte.

[14] Pentru tipurile de interferențe gramaticale vezi WEINREICH 1974, p. 30-38.

[15] Vechile traduceri românești ale textelor religioase se caracterizează prin literalitate de care autorii se eliberează în situațiile în care primează orientarea către cititor, cînd primordială devine comunicarea unui conținut mai greu de înțeles (cf. GAFTON 2010c, p. 1).

[16] Pentru calcurile româno-maghiare din PO vezi și M. Roques, în PO 1925, p. III – LXIII *passim*, p. XV-XVI, XLIV-XLV; PAMFIL 1958, p. 209-218; V. Arvinte, în ARVINTE – GAFTON 2007, p. 208 – 224; 390-408; Al. Gafton, în *ibidem*, p. 52-188 *passim* (unde vezi și categoria calcurilor *aparente*, p. 132 ș. urm.); GAFTON 2012, p. 205-238 *passim*.

[17] Exemple vezi la Ion Gheție, în *Studiu lingvistic* la *Fragmentul Todorescu,* în TEXTE ROM. p. 278-279, 314-320). Prezența calcurilor în acest text ridică (și) alte probleme decît în cazul precedent datorită faptului că, în acest caz, traducerea s-a efectuat după mai multe culegeri ungurești deosebite.

BDD-A1622 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:10:17 UTC)

În egală măsură, traducerea este şi o modalitate de a întreţine contacte între două culturi, civilizaţii şi mentalităţi vehiculate de limbile respective[18]. Astfel, traducerea generează şi susţine interacţiuni nu numai între două sisteme lingvistice diferite, ci şi între două sisteme de gîndire. Transpunerea lingvistică implică un transfer de cultură şi mentalităţi vehiculate, în mod explicit, prin structurile lingvistice existente în limbă (vezi, de pildă, existenţa unor termeni intraductibili dintr-o limbă în alta) şi, implicit, prin modul de structurare a materialului lingvistic disponibil, diferit în fiecare limbă. Felul cum omul percepe, structurează şi se raportează la lumea exterioară se oglindeşte în modalitatea în care îl exprimă pe cale lingvistică. Un text sacru cu atît mai mult tinde să reflecte această conceptualizare a lumii prin alegerea unei forme capabile să redea cît mai fidel această viziune[19] la care a ajuns grupul uman respectiv. De aceea, traducerea presupune nu numai înţelegerea conţinutului textului de tradus, descifrarea formei în care acesta a fost turnat, dar şi un acces la mentalitatea unui alt grup, aflat pe un nivel de dezvoltare asemănător sau diferit. O dată deschise căile de acces către universul de gîndire al celeilalte comunităţi, traducerea poate opta apoi pentru diverse soluţii de redare a acestuia, fie prin apelul la echivalenţe ideatice, fie prin înlocuirea cu elemente ale sistemului spiritual propriu, elemente ce îndeplinesc aceleaşi funcţii precum cele pe care le înlocuiesc din cadrul universului conceptual al grupului-sursă. În mod firesc, există şi elemente fără putinţa de echivalare sau înlocuire datorată evoluţiei independente şi stadiului diferit atins de cele două comunităţi, caz în care încercarea de a aduce mai aproape universul străin de cel propriu, de a-l familiariza cu membrii grupului-ţintă şi apoi de a-l transfera, sincronizîndu-se, poate urma calea împrumutării[20]. Transferul cultural se manifestă, cel mai evident, în încercările de a soluţiona incompatibilităţile dintre cele două sisteme lingvistice şi de gîndire prin imitarea modelului oferit de sursă.

[18] Cf. GAFTON 2010b, p. 77-100.

[19] Este interesant, în acest sens, exemplul dat de Al. Gafton referitor la un eufemism. Despre femeile evreice se spune, în textul maghiar, că sînt „*vastagoc*" (tradus în română prin „*mîndre*", în PO, *Ex*., 1/19). Autorul observă că termenul maghiar redă sensul din ebraică care n-a fost surprins nici în traducerea latinească, nici în cea greacă. Acestea din urmă, mai degrabă, interpretează conceptul de redat şi îl transpun conform realităţilor sociale, mentalităţilor şi uzurilor proprii lumii lor (în GAFTON 2009b, p. 2).

[20] În mod cert, există şi situaţii cînd un segment din textul de tradus nu a fost înţeles corespunzător de către traducător, tocmai datorită acestui aspect de situare în afara universului de tradus, de unde rezultă greşeli de traducere. Pentru exemple concrete în care redarea unui element lingvistic este strîns dependentă de o anumită mentalitate pe care o poartă vezi GAFTON 2009b, p. 2 ş. urm.

BDD-A1622 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:10:17 UTC)

Cum s-a menționat, translarea unui conținut într-o altă formă decît cea existentă se plasează la intersecția mai multor constrîngeri lingvistice (referitoare la textul de tradus, la limba-sursă, pe de o parte, și la limba-țintă, pe de altă parte, la nivelul de dezvoltare a acestora), umane (înțelegînd prin acestea determinările și limitele traducătorului și ale publicului vizat), conceptuale etc. În cazul traducerilor de texte religioase din secolul al XVI-lea, o altă frînă în calea desăvîrșirii procesului o constituia și chestiunea legitimării, necesitate acut resimțită de către traducătorii vremii, care presupunea nu numai adecvarea la conținut, dar și conformarea la dogma religioasă considerată acceptată în spațiul românesc (ortodoxismul), care avea să asigure credit și credibilitate traducerii, proces la care se raportau, de altfel, cu mari rezerve. Astfel, traducătorii se îngrijeau mai mult să nu provoace limitele conservatorismului religios, și manifestau mai puțin interes față de lezaarea spiritul sistemului limbii române, preocuparea față de destinatarul textului fiind aproape neînsemnată.

Este interesant de văzut și modul în care s-a făcut alegerea sursei/surselor în cazul vechilor traduceri românești, criteriile care au orientat sau chiar au impus utilizarea unui anumit izvor. Efecte puternice, în acest sens, au avut, de pildă, constrîngerile culturale. Adoptarea unui model de text biblic disponibil în epocă (slavon, latin, maghiar, german) a fost orientată, la nivel restrîns, de autoritatea locală[21], reprezentată de confesiunea dominantă (ortodoxă sau protestantă), iar, pe plan mai larg, de sfera de influență culturală căreia îi aparținea regiunea în care se efectua traducerea. Sub acest din urmă aspect, spațiul românesc în secolul al XVI-lea era împărțit în Moldova și Muntenia, pe de o parte, care se înscriau în sfera de influență orientală (greco-slavonă), respectiv Transilvania, pe de altă parte, sub influență occidentală (latină)[22]. Este cît se poate de firesc, astfel, că, spre deosebire de traducerile biblice din Moldova sau Țara Românească avînd izvoare slavone, în regiunea Banat-Hunedoara, traducătorii textelor sacre apelează frecvent, în proporții diferite, la surse maghiare care au jucat rolul de intermediar către Occident. În același timp, versiunea, precum și limba alese drept sursă pentru traducere trebuiau să se bucure de un anumit prestigiu. Prestigiul unei anumite versiuni era conferit de acceptul confesiunii locale (pentru PO, calvine), iar limba își putea procura prestigiul fie din condițiile istorico-politice, fie din caracterul ei de

[21] Vezi aspectul *teologic* în alegerea surselor, la GAFTON 2009a, p. 3.

[22] *Ibidem*, p. 7. De altfel, în secolul următor, această împărțire începe să se dizolve în tendința generală de a se orienta către cultura grecească, asumată total sau doar prin elemente împrumutate.

BDD-A1622 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:10:17 UTC)

limbă de cultură (cum era cea maghiară). Nu în ultimul rînd, inițiatorul și/sau finanțatorul traducerii putea avea cuvîntul decisiv în impunerea unui anumit izvor.

Problemele ridicate de vechile traduceri românești diferă și în funcție de numărul surselor consultate. Textele cu două surse (cum este PO) implică acțiunea succesivă, paralelă sau combinată a două sisteme lingvistice, dar și a două sisteme de gîndire, o interacțiune mai complexă decît în cazul traducerilor efectuate pe baza unui singur izvor[23]. Cînd se au în vedere două sau mai multe surse diferite, în mod firesc, sporesc posibilitățile traducătorului de alegere a anumitor forme corespunzătoare conținutului și sub aspect ideatic, și, în același timp, cît mai apropiate de sistemul lingvistic propriu.

În același timp, deseori, textul de bază nu rămîne o simplă sursă, ci devine model de urmat[24], lucru lesne de înțeles deoarece limbile în care existau acele izvoare erau mai avansate în ceea ce privește aspectul literar și se bucurau de prestigiu. Limba română, în schimb, nu era încă suficient de matură pentru a reda mereu nici constructul ideatic avînd complexitatea cerută de către textul biblic, nici aspectul formal în toată coerența sa. Într-o astfel de situație, este cît se poate de natural ca limba care prezintă un asemenea deficit să se edifice urmînd modelul unei limbi care a reușit să se ridice la acel nivel de dezvoltare, condiție *sine qua non* a transmiterii corespunzătoare a mesajului divin[25]. Astfel, traducătorul nu numai redă prin corespondențe conceptuale și/sau formale conținutul ideatic ci, cîteodată, acționează în spiritul limbii-model, utilizează anumite tipare ale limbii-sursă, adoptînd însăși modalitatea de exprimare a acesteia. Presiunea modelului se manifesta cu atît mai acut cu cît, la vremea respectivă, existau puține modele românești de traduceri aparținînd înaintașilor[26]. Așadar, un alt obstacol în calea traducătorilor era reprezentat de particularitățile limbii în care se

[23] *Ibidem*, p. 4. Vezi și ARVINTE – GAFTON 2007, p. 26-27.

[24] Vezi GAFTON 2009a, p. 6. Același autor ajunge, îndreptățit, la concluzia că „în plan profund, textul străin devine model parțial pe care limba română își edifică aspectul literar" (în GAFTON 2010c, p. 1).

[25] De altfel, așa cum observă Al. Gafton (în GAFTON 2010a, p. 3), acest dezavantaj s-a putut manifesta și ca un avantaj pentru limba română care, fiind astfel mai receptivă și mai ușor de modelat, a reușit să atingă acel nivel de dezvoltare „unde are capacitatea de a reda un text atît de complex".

[26] Traducerea în secolul al XVI-lea se află în tranziție de la „starea primordială", cu atenție acordată transferului de conținut, la o activitate care se organizează treptat, la o „stare elaborată" cînd se recunoaște însemnătatea instrumentelor de lucru, a adecvării tehnicilor la cerințele limbii și ale cititorilor (GAFTON 2009a, p. 1).

BDD-A1622 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:10:17 UTC)

traducea, de stadiul de dezvoltare în care se afla limba română în secolul al XVI-lea. În această ordine de idei, nu înțelegerea formelor străine sau dobîndirea conținutului ideatic al textelor sacre reprezenta principala dificultate, ci ,,achiziția și crearea de către cultura și de către limba română a unor mijloace productive și capabile de a reda astfel de forme și conținuturi”[27].

Deși despre o teorie a traducerii nu putem vorbi în secolul al XVI-lea[28], urme ale unei oarecare concepții a traducătorilor asupra traducerii putem găsi, fie în mărturiile directe din *Prefețe*, fie în soluțiile concrete pe care aceștia le-au adoptat. De asemenea, această concepție reiese și din scopul urmărit, explicit sau implicit, în efectuarea traducerii. Cele mai multe traduceri urmăresc transpunerea cît mai fidelă a conținutului, și puține acordă interes adecvării la capacitățile și la nevoile cititorului. Semnificativă pentru configurarea unei concepții asupra traducerii este, de pildă, *Palia* unde disimularea[29] autorilor din *Prefață* poate furniza informații privind sursele considerate prestigioase, urmărind legitimarea textului românesc. Pe de altă parte, izvorul ales pe anumite porțiuni ale textului românesc (fie latin, fie maghiar) sau soluția de traducere (fie compilație a celor două, fie independent de ambele) poate indica grija pentru inteligibilitate, în centrul atenției traducătorilor fiind așezat cititorul căruia îi era destinat produsul final al traducerii.

În sfîrșit, trebuie precizat și faptul că traducerea poate fi văzută și ca un act mnemic[30] care implică și acțiuni care scapă de sub controlul conștientului. Astfel, se explică, de pildă, de ce unele tipare lingvistice specifice limbii-

[27] *Ibidem*, p. 4. Tot astfel, limba textului de tradus ,,nu a constituit doar un vehicul care a purtat în cultura română niște conținuturi prin forma concretă a unui text, ci și un model cu ajutorul căruia însuși sistemul limbii române și-a edificat treptat un aspect apt să vehiculeze conținuturi” (GAFTON 2012, p. 21).

[28] Vechile traduceri ale textului biblic din secolul al XVI-lea constituie practici ,,izolate și nu în cadrul unei activități unitare” (GAFTON 2009a, p. 1). Treptat însă traducătorii capătă cunoștințe și practici unii de la alții privind tehnicile de lucru, iar în secolul următor (vezi NTB, BB) lucrările înaintașilor se află, cu certitudine, pe masa de lucru a traducătorilor, chiar dacă aceștia utilizează, în principiu, surse străine. Asupra concepțiilor vechilor traduceri românești, cu aplicații pe texte, vezi și GAFTON 2011a, p. 205-207; *idem* 2011b, p. 261-272.

[29] De altfel, disimularea nu se referă doar la menționarea în *Prefață* a surselor prin care se vrea a induce în eroare cititorul, firește, pe motive întemeiate, ci și la utilizarea voită, pe parcursul întregului text, a unor slavonisme, începînd cu denumirea primelor două cărți biblice prin *Bitia* și *Ishod,* precum și prin alte cuvinte de origine slavă destul de rare chiar și în sfera de influență ortodoxă-slavonă (cf. GAFTON 2009a, p. 4).

[30] Traducerea implică diverse procese neurale, așa cum afirmă Al. Gafton, în ARVINTE – GAFTON 2007, p. 169.

BDD-A1622 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:10:17 UTC)

sursă se regăsesc în alt loc în traducerea românească decît în textul de bază. Lucrul acesta susține încă o dată ideea că traducerea se plasează undeva între imitație și creație.

3.1.1. Multe dintre primele texte religioase româneşti sînt traduceri după originale maghiare, lucru ce se putea efectua doar în condițiile cunoașterii mai profunde a ambelor culturi şi limbi în cauză. Pe de altă parte, limba din care s-a efectuat traducerea nu constituia pentru traducătorii români doar un mijloc de a pune în circulație mesajul divin, dar și un model de limbă, cu atît mai mult cu cît aceasta se bucura de prestigiu. Pe lîngă motive de ordin social, economic, politic, acest prestigiu al limbii maghiare fusese asigurat în epocă şi de existența precedentă a unei traduceri a *Bibliei* în această limbă vernaculară. Dată fiind premisa contactelor vii între români şi maghiari, textul sacru cu cea mai mare autoritate le-a fost accesibil, deci, românilor și în această limbă. Prin urmare, traducerea textelor maghiare, eventual, folosirea, printre alte surse, şi a unor modele maghiare[31] era un dat firesc şi aceste surse maghiare, la rîndul lor, au alimentat apoi influențele reciproce între cele două limbi. Printre textele româneşti pentru care specialiştii au propus surse maghiare, se numără, de pildă, *Catehismul* de la Sibiu (1544)[32], deşi ipoteza că acesta s-ar fi efectuat după o prelucrare maghiară a textului luteran nu este verificabilă, din punct de vedere lingvistic, din moment ce textul nu ni s-a păstrat. Nu este exclus nici ca, în mod asemănător, *Catehismul* lui Coresi (cat.c.) (cca 1560) să fi avut un model protestant maghiar[33], cu toate că o astfel de redacție este necunoscută. Un original maghiar poate fi adus în discuție deoarece, cum s-a arătat, textul reflectă două straturi lingvistice[34], Un strat aparține graiurilor de tip sudic, muntenesc, sud-est-ardelenesc şi poate fi atribuit reviziei făcute de Coresi şi/sau colaboratorii săi. Un alt strat îl constituie cel nordic, moldovenesc, nord-ardelenesc, datorat, probabil, originalului. La acestea se mai adaugă şi unele particularități de limbă neromâneşti[35], cum ar fi unele calcuri sau

[31] Vezi exemplele date, cu argumente convingătoare, în ROSETTI 1931, p. 12; GHEȚIE 1982, p. 13-15; *ibidem*, p. 183; GHEȚIE – MAREŞ 1985, p. 222-267; *ibidem*, p. 361-416 *passim*.
[32] GHEȚIE – MAREŞ 1985, p. 222.
[33] Afirmă N. Sulică, N. Drăganu, Al. Rosetti, Al. Mareș și alții (cf. GHEȚIE – MAREŞ 1985, p. 228).
[34] După trecerea în revistă a principalelor teorii formulate asupra provenienței textului, la această concluzie ajunge autoarea *Studiului filologic* la *Catehismul lui Coresi,* în TEXTE ROM., p. 35.
[35] Spre exemplu, utilizarea unor sintagme adverbiale, corespunzătoare exprimării ungureşti cu prefixe verbale, ca în: „derept ce-ș deade Dumnezeu zeace cuvintele sale *afară*" (CAT.C., 5^{r}/12-14). Asemenea construcții se întîlnesc și în PO. Alte exemple privind fonetismul sau

BDD-A1622 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:10:17 UTC)

dezacorduri, precum și unii termeni ungurești, precum *hasnă* 'folos' sau *a sădui* 'a ocări' cu întrebuințare numai în Banat-Hunedoara. Pe baza acestor trăsături, se poate afirma că traducătorul trebuie să fi avut pe masa de lucru (și) un text maghiar, traducerea fiind efectuată în zona hunedoreană, tipărită, în original sau sub formă de copie, de diacon. La fel, originalul *Cazaniei I* (CC1) a lui Coresi (1567-1568) poate fi căutat în învățăturile calvine maghiare[36]. De asemenea, traducerea *Decalogului* (păstrată în *Catehismul* coresian și în *Cazania II*) pare a se fi făcut din maghiară sau germană după un catehism luteran similar[37]. Traducere din maghiară este și *Molitvenicul* (MO)[38]*,* un produs al calvinismului, prelucrare a textului corespunzător din Agenda lui Heltai. Tot o traducere după culegeri ungurești similare este și *Cartea de cîntece* (1570-1573)[39] calvinistă. Un alt produs al mișcării calvine românești, din Banat-Hunedoara, și, probabil, cel mai însemnat pentru influența maghiară este *Palia de la Orăștie* (1582) care, alături de versiunea latinească, urmează *Pentateucul* lui Heltai. Această carte ocupă un loc aparte printre celelalte texte contemporane atît sub aspect lingvistic, cît și în ceea ce privește concepția care a stat la baza traducerii, precum și prin felul cum imitația și creația alternează în textul românesc. Cu mai puțină certitudine, deși nu exclus, se poate presupune un izvor maghiar și pentru un text de magie populară, *Începătură de nuiale* (din CB) sau pentru *Simbolul atanasian* (reprodus la sfîrșitul PS)[40]. Cu toate că, cu excepția *Molitvenicului,* a *Cărții de cîntece* și a *Paliei* – vezi asemănările, sub aspect lexical, între acestea trei și *Cazania I*[41] -, izvorul maghiar nu este sigur și în afara oricărei discuții pentru

particularitățile morfologice neromânești, respectiv caracteristice zonei bănățene-hunedorene ale tipăriturii coresiene vezi în *Studiu filologic* la *Catehismul lui Coresi,* în TEXTE ROM., p. 72-80.

[36] GHEȚIE – MAREȘ 1985, p. 239.

[37] *Ibidem,* p. 256.

[38] Originalul *Molitvenicului* ar fi *Agenda azaz Szentegyházi chelekedetec, Mellyeket követnek közönségesképpen a keresztényi Ministerec és Lelkipásztoroc* (vezi DRĂGANU 1921-1922, p. 267). Cartea românească prezintă pasaje întregi de traducere cuvînt cu cuvînt din ediția a doua a lucrării lui Heltai (*ibidem*, p. 267) și cuprinde multe maghiarisme (*ibidem*, p. 295). Considerații asupra originalului vezi și în GHEȚIE 1982, p. 13-15; GHEȚIE – MAREȘ 1985, p. 267.

[39] Prima ediție, însoțită de un studiu lingivstic, a acestui text este de M. Sztripszky și Alexics Gy., *Szegedi Gergely énekeskönyve XVI. századbeli román fordításban,* Budapest, 1911.

[40] Cf. GHEȚIE - MAREȘ 1985, p. 416.

[41] N. Iorga (în IORGA 1904, p. 75-76) a arătat că între CC1 și PO există o asemănare stilistică și lexicală – vezi întrebuințarea maghiarismelor *săblazn, hasnă* – dar autorul explică acest fapt printr-un traducător comun. Similitudini între textele în discuție vezi și în GHEȚIE - MAREȘ 1985, p. 361.

BDD-A1622 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:10:17 UTC)

toate aceste texte, cel puțin ca o posibilitate el trebuie luat în vedere, fie și ca sursă secundară, printre altele. În ansamblu, se poate conchide că limba maghiară a fost pusă la contribuție de către traducătorii români ai secolului al XVI-lea în mod destul de frecvent, urmînd imediat după limba slavă.

3.2. O altă formă de manifestare a influenței maghiare o constituie prezența maghiarismelor în textele românești vechi. Explicația lor este însă, firește, diferită pentru fiecare text. Din moment ce textele reflectă graiul autorului, influența maghiară fusese vehiculată de autorul, traducătorul sau copistul unui text însuși care trebuie să fi provenit dintr-o regiune unde această influență era puternică. N. Drăganu[42], de exemplu, a arătat că traducătorul versiunii românești a *Tetraevanghelului* trebuie să fi fost dintr-o parte a Ardealului puternic influențată de unguri tocmai prin prezența unui ungurism (*aciu* < mgh. *ács,* 'dulgher') într-un pasaj care, altfel, nu ar fi de înțeles. Propoziția „*au nu e acesta feciorul al celui, au mumă i se cheamă Maria*" - care de alți cercetători, a fost considerată fie o greșeală de tipar, fie o greșeală de traducere - redă, de fapt, „*au nu e acesta feciorul aciului*", forma modificată explicîndu-se, eventual, prin intervenția lui Coresi care nu cunoscuse termenul, de altfel, perfect explicabil din punct de vedere semantic în contextul acesta.

Uneori, dincolo de cauzele generale ale procesului de împrumutare și de explicațiile datorate sursei maghiare, regiunii influențate de maghiară sau autorului cunoscător de maghiară, prezența ungurismelor în unele texte românești vechi se explică și prin preferința[43] de a întrebuința termeni de origine maghiară. Pe cînd prezența împrumuturilor maghiare într-un text precum *Palia* nu ridică nicio curiozitate, din motive lesne de înțeles, mai curios este a explica prezența maghiarismelor într-un text precum *Codicele Bratul,* care, față de cel dintîi text, nu are o sursă maghiară, ci slavonă și aparține unei regiuni din afara zonei de influență maghiară. Chiar în situațiile cînd pentru conceptul de redat există un termen în limba română, se preferă

[42] DRĂGANU 1920-1921, p. 349-350.

[43] Grăitoare pentru ponderea elementelor maghiare în textele românești vechi este, spre exemplu, și data statistică privind cuvintele specifice secolului al XVI-lea unde dintre 71 de intrări 37 sînt de origine maghiară, deși multe au ocurență în special în PO (în GHEȚIE – MAREȘ 1974, p. 263-304, *Capitolul IV, Lexic*). Această preferință pentru ungurisme se regăsește și în texte ulterioare secolului al XVI-lea, de exemplu, în NTB (1648) unde prezența maghiarismelor, mai mult decît a reprezenta o nevoie reală, reflectă o opțiune deliberată (GAFTON 2005, p. 146). La fel, în BB (1688) alegerea termenilor de origine maghiară *biruință, biruitor* acolo unde în alte versiuni (CB. CP, NTB) apar alte cuvinte românești ar putea arăta că aceste ungurisme erau considerate de autorii BB ca aparținînd „normei culte" (*ibidem*, p. 137).

BDD-A1622 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:10:17 UTC)

cel de origine maghiară și nu cel slav[44]. Mai mult decît atît, această preferință se manifestă și acolo unde în alte texte similare alegerea s-a făcut în favoarea termenului slav. Astfel, de pildă, în CB (*Sp. la 2Ioan*, 372/16) se întrebuințează *celuitor* față de *prilăstitori* sau *înșelătoriu* (*2Ioan*, I, 7) în CP. Tot așa, *a făgădui* se prezintă în CB ca o opțiune din moment ce limba română a secolului al XVI-lea dispunea de sinonime ca *a giurui* (CV), *a jura* (CP). Firește, nu toate maghiarismele reflectă o opțiune liberă, în sensul preferinței, uneori alegerea termenului a fost determinată de încercările traducătorului de a reda cît mai precis un sens întîlnit în textul de tradus, iar termenul respectiv cunoscuse, eventual, o întrebuințare livrească. Astfel se poate explica, de exemplu, ocurența verbului de origine maghiară *a pesti*[45] (FA, XX, 16) cu sensul 'a nu zăbovi', termen care se folosește și în CV și CP. De altminteri, în *Codicele Bratul,* pe lîngă maghiarisme, frecventa utilizare a formelor verbale în *–ui* (vezi și *a ilui* 'a trăi' < mgh. *élni*), sufix atribuit mai cu seamă împrumuturilor maghiare, arată și ea deprinderea de a întrebuința termeni și surse maghiare sau din zone influențate de maghiară[46].

Un alt caz interesant îl constituie și *Glosele Bogdan,* unde pentru explicarea unor termeni slavoni se întrebuințează maghiarisme. Lucrul acesta reprezintă un interes și deoarece aceste însemnări au fost alcătuite la cumpăna secoleleor XVI-XVII, în nordul Moldovei, epocă și regiune din care ni s-au păstrat prea puține mărturii de limbă veche românească.

3.2.1. Adesea elementele maghiare lexicale au fost aduse drept dovezi pentru localizarea vreunuia dintre textele românești vechi[47]. Astfel, prezența lui *feleleat* 'mărturie, răspuns', *a felelui* 'a răspunde', *fuglu* 'prizonier, captiv', *a gilălui* 'a urî, a invidia', *ize(a)clean* '(adj.) aprig, violent; (adv.) neplăcut, dificil', *a izecleni* 'a se arăta insensibil, a nu crede' în așa-numitele texte „rotacizante" (PH, PS, CV) a fost adusă ca probă pentru proveniența ardelenească, bănățean-hunedoreană a originalelor acestor texte[48]. Acești

[44] Faptul a fost observat de Al. Gafton, în GAFTON 2001, p. 242-243.
[45] *Ibidem*, p. 246.
[46] *Ibidem*, p. 245.
[47] Gr. Crețu consideră, de pildă, că proveniența ardelenească a *Codicelui Voronețean* s-ar proba prin prezența unor termeni de origine maghiară (*apud* GHEȚIE – MAREȘ 1985, p. 28). Condițiile ca acești termeni maghiari să funcționeze pentru localizarea acestui text ar fi ca aceștia să fie folosiți numai în aceste texte și să fie semnalați și azi în regiunea localizată. Or, nu toate cuvintele discutate de autor se supun acestor condiții, vezi *băsău, a celui* care au o întrebuințare mai generală (*ibidem*, p. 28). Vezi și autorii care au adoptat această cale de datare și localizare a CV la Mariana Costinescu, în *Studiu filologic* la CV, p. 21-26, 35-42.
[48] Vezi GHEȚIE 1976, p. 189. I.-A. Candrea, de asemenea, invocă prezența termenilor ca argument pentru localizarea textelor, dar autorul susține proveniența lor maramureșeană

BDD-A1622 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:10:17 UTC)

termeni au fost înregistrați fie în toate textele rotacizante sau, cel puțin, în mai multe dintre acestea, fie doar într-unul, iar în alte scrieri ale epocii sau ulterior au mai fost semnalați tot în texte de proveniență nord-vestică. Tot așa, pentru localizarea ardelenească a CV, s-a apelat și la *alean* 'împotrivă'*, a făgădui* 'a primi'*, murguire* 'murmur'*,* împrumuturi consemnate în secolul al XVI-lea în texte bănățene-hunedorene, în partea central-vestică a Transilvaniei. Astfel, *a făgădui* cu sensul indicat se găsește, de pildă, și în CC1 și în MO coresian, texte despre care s-a afirmat că reproduc originale bănățene[49]. De asemenea, *murguire* a fost notat în cazaniile coresiene, în PO, iar în secolele următoare tot în texte de origine vestică (vezi în *Lexiconul Marsilian* sau în NTB). Datorită acestui fapt și originalul CV a fost localizat tot în această regiune.

Deși, indiscutabil, maghiarismele mai sus menționate au cunoscut o circulație în zona amintită, aceste fapte de ordin lexical nu numai că trebuie tratate cu multă prudență, dar ele însele nici nu sînt suficiente pentru localizarea unui text. Constatarea prezenței unui maghiarism într-un text nu constituie un argument pentru stabilirea regiunii în care a fost scris, tradus, copiat sau tipărit textul în cauză, ci contribuie la reconstituirea graiului scribului, eventual a ariei de proveniență a acestuia, ori a școlii sau a influențelor care l-au format. Cu toate că, în unele cazuri, aria lingvistică a textului poate coincide cu aria graiului vorbit de autorul acestuia, este cît se poate de firesc ca acestea să difere, mai ales în contextul epocii vechi. În urma unor mișcări ale populației, a atracției unor centre culturale care dispuneau de condițiile necesare unor activități de propagare a culturii (scrise), graiul unui scrib poate reflecta suprapunerea mai multor straturi lingvistice, corespunzătoare diverselor zone unde acesta și-a desfășurat activitatea. În cazul unei traduceri, la acestea se mai poate adăuga și un alt strat lingvistic care poate fi atribuit autorului versiunii originale sau chiar unei alte versiuni românești. În același timp, pentru ca împrumuturile maghiare să poată constitui argumente neechivoce pentru localizarea textelor, ar trebui să se cunoască configurația dialectală a secolului al XVI-lea, lucru ce, în lipsa unor documente, nu se poate face decît cu mare circumspecție. Un termen care este prezent astăzi într-un teritoriu mai restrîns putea cunoaște o arie mai largă de circulație în secolul al XVI-lea sau deloc și invers. De

(*apud* GHEȚIE - MAREȘ 1985, p. 28). Al. Rosetti, printre particularitățile lingvistice, alături de rotacism, invocă, la rîndul lui, prezența unor „cuvinte ungurești cu circulație restrînsă" care permit localizarea acestor texte în Maramureș, incluzînd însă și teritoriul „Ardealului vecin" (în ROSETTI 1931, p. 4).

[49] *Studiu filologic* la CV, p. 37.

BDD-A1622 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:10:17 UTC)

asemenea, faptul că un anumit cuvînt nu a fost consemnat de limba scrisă nu presupune neapărat inexistența acestuia în graiul viu, și invers, un cuvînt care avea o circulație populară poate nu a fost introdus în texte, datorită caracterului, conținutului acestora. Așadar, localizarea acestor texte exclusiv prin elementele maghiare apărute în ele poate corespunde realității sau nu. Apariția unor maghiarisme într-un text poate doar întări localizarea acestuia făcută pe baza și a altor criterii lingvistice sau extralingvistice. În fapt, doar cunoscîndu-se întreaga configurație dialectală a secolului al XVI-lea putem atribui maghiarismelor acest rol de localizare, deoarece ceea ce este prezent azi într-o regiune poate nu circula în secolul respectiv și invers. Cu toate acestea, în mod cert, maghiarismele oferă indicii prețioase pentru reconstituirea graiurilor diferitelor regiuni, precum și cu privire la limba română a secolului al XVI-lea, în general.

4. Propagarea influenței maghiare asupra limbii române scrise a cunoscut variate căi, textele românești fiind, deopotrivă, sursă și vehicul al înrîuririlor lingvistice maghiare. Contactul românilor cu limba maghiară a fost constant asigurat de circulația unor texte ungurești biblice care au servit traducătorilor români drept izvor și model pentru edificarea și consolidarea unei tradiții liturgice scrise, mijlocite anterior și de cultura slavonă. Aceste traduceri românești, cum era și firesc, nu au reușit să șteargă pe deplin urmele originalului maghiar ale cărui amprente se regăsesc la tot pasul. Textele românești au înregistrat, voit sau involuntar, multe cuvinte de origine maghiară, unele cunoscute deja uzului vorbit, altele pătrunzînd tocmai în și prin aceste traduceri nu numai în limba română scrisă, dar, uneori, și în cea vorbită. Prezența maghiarismelor în textele românești vechi reprezintă, așadar, o formă de manifestare a influenței maghiare, indiferent dacă acestea se datorează traducerii sau o precedă. Nivelul lexical nu constituie însă singurul domeniu unde consecințele întrebuințării unui original maghiar se pot constata. O altă cale prin care textul-sursă poate ieși la suprafață în mijlocul textului-țintă, în mod destul de izbitor, o reprezintă calchierea. Fie că se referă la structuri sintactice mai reduse, de tipul formelor flexionare sau al relațiilor sintagmatice străine, fie la pasaje mai largi, de dimensiuni propoziționale, frazeologice sau textuale, fie la urmărirea topicii străine, calcurile reflectă fără echivoc prezența simultană a două limbi. Cum se poate înțelege, toate caracteristicile menționate pînă acum și care descriu natura influenței maghiare oglindite în textele românești vechi decurg, direct sau indirect, din actul traducerii. Unele manifestări ale influenței maghiare arată însă și dincolo de existența izvoarelor maghiare, respectiv de procesul traducerii propriu-zise. Trebuie sublinat, spre exemplu, că influențele

BDD-A1622 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:10:17 UTC)

maghiare preced textele românești și ies în evidență și acolo unde textul românesc nu este o traducere sau, cel puțin nu una după maghiară.

De asemenea, pe lîngă prezența maghiarismelor sau a originalelor maghiare discutate mai sus, influența maghiară, se manifestă și în alte chipuri. Ea se regăsește, deși excepțional, și la nivelul ortografiei. Astfel, printre textele tipărite cu litere latine (puține, de altfel) figurează *Cartea de cîntece* în care s-a aplicat sunetelor romînești ortografia unguréască. De asemenea, cîntecele din această carte sînt împărțite în versete care imită ritmul cantitativ al modelelor ungurești[50].

Limba maghiară și tradiția scrisului în maghiară au reprezentat un model nu numai pentru textele literare românești, dar și pentru redactarea unor documente, precum zapisele românești. Există cazuri în care fragmentul de text românesc constă într-o însemnare făcută pe marginea unor texte ungurești[51], respectiv rezumă conținutul unui document maghiar pe care s-a făcut însemnarea[52]. Tot așa, o altă însemnare cuprinde validarea făcută de un ban român a unei scrisori în limba maghiară pe care o adresează bistrițenilor[53]. Alte texte oficiale românești vechi sînt redactate de unguri, în unele intercalîndu-se și fragmente de texte ungurești[54]. Acestea pot fi indicii care arată că demnitarii epocii erau familiarizați cu limba maghiară, schimbînd corespondență (și) în această limbă. Împrumuturile maghiare sînt prezente și în aceste texte neliterare, în special transilvănene, unele caracteristice doar acestor texte ca *birău* ‘primar’ (< mgh. *bíró*), *sichireaș* ‘vizitiu’ (< mgh. *szekeres*)*, cherăițe* ‘creițar, monedă’ (< mgh. *krajcár*). Textele oficiale române vechi cuprind și elemente din terminologia savantă latinească, dar care au pătruns, așa cum arată forma lor, prin intermediu maghiar, cum ar fi *canțeler* (cf. *kancellár*) ‘cancelarist’, *canțilaria* (cf. *kancellária*) ‘cancelaria’, *teteluș* (cf. *titulus*) ‘titlu’, *calamar* (cf. *kalamáris*) ‘călimară’.

[50] GHEȚIE – MAREȘ 1985, p. 114.
[51] Vezi *Însemnare*, *Transilvania, 1599-1600, în DÎ, XXIV, p. 119, care conține o însemnare a lui Mihai Viteazul pe un document maghiar al lui Andrei Báthory.
[52] Vezi *Însemnare*, Transilvania, [1599-1600], în DÎ, XXVI, p. 121.
[53] Vezi *Însemnare,* *Mediaș, [1600], în DÎ, XLIII.b, p. 141.
[54] Vezi *Scrisoare,* Suceava, [1595], în DÎ, CIII, p. 196, redactată de Mihály Tolnay (pîrcălabul Sucevei), adresată primarului Bistriței, Johannes Budaker, care cuprinde fragmentul maghiar „Tolnaj Mihalj hatman es Suchouaj kapitan kegelmetokonek bisedalmas sonsegia es baratia” (<<hatmanul și căpitanul Sucevei, vecinul și prietenul dumneavoastră de nădejde>>).

BDD-A1622 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:10:17 UTC)

Toate acestea indică faptul că, în epoca veche, și cu precădere în anumite regiuni românești, influența maghiară a însemnat ceva mai mult decît o cunoaștere accidentală a textelor și a limbii maghiare și mai mult decît o soluție momentană, adoptată prin forța unei constrîngeri lingvistice. Se poate vorbi, mai degrabă, de o puternică familiarizare, de deprinderea și practicarea reală a limbii maghiare scrise și vorbite.

Sigle și bibliografie

A. Surse

BB = *Biblia de la Bucureşti, 1688*, în ediția *Monumenta Linguae Dacoromanorum (vol. I-V)*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza," Iaşi, 1988-1997.
CB = *Codicele Bratul,* ediție de text de Alexandru Gafton, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2003.
CP = *Texte de limbă din secolul XVI* reproduse în facsimile îngrijite de I. Bianu, membru al Academiei Române. *IV. Lucrul Apostolesc. Apostolul tipărit de diaconul Coresi la Braşov în anul 1563*, Bucureşti, 1930.
CV = *Codicele Voronețean*, ediție critică, studiu filologic şi studiu lingvistic de Mariana Costinescu, Editura Minerva, Bucureşti, 1981.
DÎ = *Documente şi însemnări româneşti din secolul al XVI-lea*, text stabilit şi indice de Gheorghe Chivu, Magdalena Georgescu, Magdalena Ioniță, Alexandru Mareş şi Alexandra Roman-Moraru, cu o Introducere de Alexandru Mareş, Bucureşti, 1979.
NTB = *Noul Testament*, tipărit pentru prima dată în limba română la 1648 de către Simion Ştefan, Mitropolitul Transilvaniei, reeditat după 350 de ani cu binecuvîntarea înalt prea sfințitului Andrei, arhiepiscopul Alba Iuliei, Alba Iulia, 1998.
PO 1925 = *Palia d'Orăştie 1581-1582, I (...)*, Préface et Livre de la Genèse publiés avec le texte hungrois de Heltai et une introduction par Mario Roques, Paris, 1925.
PO = *Palia de la Orăştie 1581-1582*, text-facsimile-indice, ediție îngrijită de Viorica Pamfil, Bucureşti, 1968 (vezi și ediția *Palia de la Orăştie (1582), I., Textul*, Text stabilit și îngrijire editorială de Vasile Arvinte, Ioan Caproşu și Alexandru Gafton, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza," Iaşi, 2005).
PH = *Psaltirea Hurmuzaki* I, Studiu filologic, studiu lingvistic şi ediție de Ion Gheție şi Mirela Teodorescu, II, Indice de cuvinte de Rovena Şenchi, Bucureşti, 2005.
PS = *Psaltirea scheiană comparată cu celelalte Psaltiri din sec. XVI şi XVII traduse din slavoneşte*, edițiune critică de I.-A. Candrea, Bucureşti, 1916.
TEXTE ROM. = *Texte româneşti din secolul al XVI-lea. I. Catehismul lui Coresi. II. Pravila lui Coresi. III. Fragmentul Todorescu. IV. Glosele Bogdan. V. Prefețe și epiloguri,* de Gheție, Ion (coord.), Editura Academiei, Bucureşti, 1982.

B. Scrieri teoretice și aplicate

AITCHISON 2001 = Jean Aitchison, *Language change: progress or decay?,* ediția a 3-a, Cambridge, 2001.
ARVINTE – GAFTON 2007 = Vasile Arvinte, Alexandru Gafton, *Palia de la Orăştie (1582). II. Studii,* Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza," Iaşi, 2007.

BDD-A1622 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:10:17 UTC)

BREBAN 1958 = V. Breban, *Note despre influenţa maghiară asupra limbii române,* în cl, III, 1958, p. 219-225.
DRĂGANU 1920-1921 = N. Drăganu, *Un pasaj din Evangheliarul de la 1560-1561 al lui Coresi rău înţeles pînă acum,* în dr, i, 1920-1921, p. 349-352.
DRĂGANU 1921-1922 = N. Drăganu, *Din cel mai vechiu molitvenic românesc,* în dr, 1921-1922, p. 253-326.
GAFTON 2001 = Alexandru Gafton, *Evoluţia limbii române prin traduceri biblice din secolul al XVI-lea*, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 2001.
GAFTON 2005 = Alexandru Gafton, *După Luther. Traducerea vechilor texte biblice*, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza," Iaşi, 2005.
GAFTON 2009a = Alexandru Gafton, *Relaţia dintre sursele traducerilor biblice şi concepţia de la baza acestora*, Comunicare susţinută la Conferinţa Naţională „Text şi discurs religios", ediţia I, Iaşi, 5-6 decembrie, 2008, publicată în volumul Conferinţei, în „Text şi discurs religios", 1/2009, p. 125-134; [Online: *http://media.lit.uaic.ro/gafton/relatiacusursele.tdr1.pdf* - 25 iulie, 2012].
GAFTON 2009b = Alexandru Gafton, *Traducerea ca formă de achiziţie a conceptelor şi mentalităţilor*, în „Tabor", nr. 2, anul III, mai 2009, Cluj, p. 52-57 [Online: *http://media.lit.uaic.ro/gafton/traducerea.tabor.pdf* - 25 iulie, 2012].
GAFTON 2010a = Alexandru Gafton, *Biblia de la 1688. Aspecte ale traducerii*, în „Text şi discurs religios", 2/2010, p. 49-72 [Online: *http://media.lit.uaic.ro/gafton/tradbb.tdr2.pdf* - 25 iulie, 2012].
GAFTON 2010b = Alexandru Gafton, *Consecinţele profunde ale contactelor lingvistice*, în „Studii de limbă română. Omagiu profesorului Grigore Brâncuş," Editura Universităţii din Bucureşti, 2010, p. 77-100.
GAFTON 2010c = Alexandru Gafton, *Traducerea ca literă şi glosa ca spirit*, Comunicare susţinută în deschiderea Conferinţei Internaţionale „Limbă şi literatură – repere identitare în context european", Piteşti, 4-6 iunie, 2010, în „Tabor", nr. 4, anul IV, iulie 2010, p. 53-61 [Online: *http://media.lit.uaic.ro/gafton/trad-glose.pdf* - 25 iulie, 2012].
GAFTON 2011a = Alexandru Gafton, *Asupra unei traduceri din Noul Testament de la Bălgrad (1648)*, în „Text şi discurs religios", 3/2011, p. 205-207 [Online: *http://www.cntdr.ro/sites/default/files/c2010/c2010a20.pdf* - 25 iulie, 2012].
GAFTON 2011b = Alexandru Gafton, *Particularităţi ale traducerii în Biblia de la Bucureşti şi în Noul Testament de la Bălgrad. Cu ilustrări din Epistola lui Iacov*, în „Limba română" LX, 2011, nr. 2 aprilie-iunie, p. 261-272 [Online: *http://media.lit.uaic.ro/gafton/Gafton.LR.Ursu.pdf* - 25 iulie, 2012].
GAFTON 2012 = Alexandru Gafton, *De la traducere la norma literară*. *Contribuţia traducerii textului biblic la constituirea vechii norme literare*. Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 2012.
GHEŢIE 1976 = Ion Gheţie, *Termenii de origine maghiară şi localizarea textelor rotacizante,* în LR, XXV, 1976, nr. 2, p. 187-190.
GHEŢIE 1982 = Ion Gheţie (coord.), *Cele mai vechi texte româneşti. Contribuţii filologice şi lingvistice,* Tipografia Universităţii, Bucureşti, 1982.
GHEŢIE – MAREŞ 1974 = Ion Gheţie, Alexandru Mareş, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, Editura Academiei, Bucureşti, 1974.
GHEŢIE – MAREŞ 1985 = Ion Gheţie, Alexandru Mareş, *Originile scrisului în limba română,* Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1985.

BDD-A1622 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:10:17 UTC)

Iorga 1904 = NICOLAE IORGA, *ISTORIA LITERATURII RELIGIOASE A ROMÂNILOR PÂNĂ LA 1688,* BUCUREŞTI, 1904.
IVĂNESCU 2000 = G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Editura Junimea, Iași, 2000.
MÂNDRESCU 1892 = Simeon C. Mândrescu, *Elemente ungureşti în limba română,* Bucureşti, 1892.
PAMFIL 1958 = Viorica Pamfil, *Elemente regionale în lexicul ,,Paliei de la Orăștie,"* în cl, III, 1958, p. 227-248.
ROSETTI 1931 = Al. Rosetti, *Limba română în secolul al XVI-lea*, Editura ,,Cartea românească," București, 1931.
TAMÁS 1928 = Tamás Lajos, *Die ungarischen Lehnwörter im Rumänischen,* I, în ,,Ungarische Jahrbücher," VIII, 1928, p. 25-31; ibid. IX, 1929, p. 274-317.
WEINREICH 1974 = U. Weinreich, *Languages in Contact. Findings and Problems,* cu o Prefață de André Martinet*,* ed. a VIII-a, Editura Mouton, Haga - Paris, 1974.

BDD-A1622 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:10:17 UTC)